

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'd-Dâye, *el-Mükâfe'e* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1359/1940, neşreden giriş, s. 7; Yâkût, *Mu'cemû'l-üdeba'*, V, 154-160; İbnü'l-Kiftî, *İhbarû'l-ülemâ* (Lippert), s. 78; İbn Ebû Usaybia, *Üyûnû'l-enbâ*, s. 475; *Keşfü'z-zunûn*, I, 667; Suter, *Die Mathematiker*, s. 42-43; Ahmed İsâ, *Mu'cemû'l-e'tebbâ*, Beyrut 1361/1942, s. 127-130; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 229; Sarton, *Introduction*, s. 598; Kadri Hâfiz Tûkân, *Türâşû'l-'Arabi'l-'ilmî fi'l-riyâziyyât ve'l-felek*, Kahire, ts. (Dârü'l-kalem), s. 213; Sezgin, *GAS*, V, 288-290; M. Ullmann, *Die Natur und Geheimwissenschaften im Islam*, Leiden 1972, s. 227-228; Richard Lemay, "Origin and Success of the Kitâb Thamara of Abu Ja'far Ahmad ibn Yusuf ibn İbrâhîm", *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Halep 1976, II, 91-107; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd*, Dimaşk 1404/1984, s. 13-19; Francesco Gabrieli, "Kitâb al-Mukâfa'a di Ibn ad-Dâya", *RSO*, sy. 52 (1978), s. 27-38; F. Rosenthal, "İbn ad-Dâye", *IE²* (Ing.), III, 745-746; Ebû'l-Hasan Dîyânî - Saïdullah Karabegli, "İbn Dâye", *DMBİ*, III, 486-488; Sâmi Şelhûb, "İbn Dâye", *Mevsû'atü'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 257-259.

SADETTİN ÖKTEN

onu 395 (1005) yılı vefeyâtı içinde zikretmiştir.

İbnü'd-Debbâğ'ın kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *Müsnedü hadîsi (eḥâdişi) Mâlik b. Enes; Müsnedü hadîsi Şu'be b. el-Haccâc, Esmâ'ü'l-ma'rûfin bi'l-künâ mine's-şahâbe ve't-tâbi'in ve sâ'iri'l-muhaddisin, Kitâbü'l-Hâ'ifin; Akzîyetü (Kazâyâ) Şüreyh, Zühdü Bısr b. el-Hâris, Kitâbü'z-Zühd.*

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1989, I, 250-251; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1989, I, 326-329; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis* (Ebyârî), I, 357-359; İbn Abdülhâdî, *'Ülemâ'ü'l-hadîs*, III, 224-225; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1025-1026; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 113-114, 241; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 381-400*, s. 285; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzeheb*, I, 114-115; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, I, 272; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 211; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 406; Makkarî, *Nefhu't-tib*, II, 105; Bedrân, *Tehzîbü Târîhi Dimaşk*, V, 173.

NURİ TOPALOĞLU

İBNÜ'D-DEBBÂĞ, Ebü'l-Kâsım

(أبو القاسم ابن الدبّاغ)

Ebü'l-Kâsım Halef
b. el-Kâsım b. Sehl (Sehlûn)
el-Ezdî el-Endelüsî
(ö. 393/1003)

Hadis hâfızı.

İBNÜ'D-DEBBÂĞ, Ebü'l-Velîd

(أبو الوليد ابن الدبّاغ)

Ebü'l-Velîd Yûsuf b. Abdilazîz
b. Yûsuf el-Lahmî el-Ündî el-Endelüsî
(ö. 546/1151)

Hadis hâfızı ve tarihçi.

325'te (937) Kurtuba'da doğdu. Babasının tabaklıkla uğraşması sebebiyle İbnü'd-Debbâğ diye anıldı. İlk öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra 345'te (956) tahsil için seyahate çıktı. On beş yıl kadar süren bu yolculuğu sırasında Mısır, Şam ve Hicaz bölgelerini dolaşarak pek çok âlimden istifade etti. Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, İbnü's-Seken, Hamza el-Kinânî, İbn Eşte ve Âcurrî, İbnü'd-Debbâğ'ın sayıları 300'ü bulduğu söylenen hocalarından bazılarıdır. Hadis ilimleri yanında kıraatle de meşgul olan İbnü'd-Debbâğ, *Kitâbü's-Seb'a'nın* müellifi İbn Mücâhid'in talebesi Ebû Bekir Ahmed b. Sâlih el-Bağdâdî'den kıraat okudu. Memleketine döndükten sonra Kurtuba'da hadis okutmaya başlayan İbnü'd-Debbâğ'ın talebeleri arasında kendisinden çok miktarda hadis yazan İbn Abdülber en-Nemerî ile Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Faradî zikredilebilir. Güvenilir bir hadis hâfızı olan, ricâl ve hadislerde görülebilecek illetler konusunda uzman kabul edilen İbnü'd-Debbâğ 17 Rebûlâhîr 393'te (23 Şubat 1003) vefat etti; İbn Tağrıberdî ise

Endülüs'te Belensiye'nin (Valencia) köylerinden Ünde'de (Onda) doğdu ve daha sonra Mürsiye'ye (Murcia) yerleşti. İbn Abdülhâdî ve Zehebi, doğum yılını İbn Beşkûvâl'den naklen 481 (1088) olarak gösterirken bizzat İbn Beşkûvâl bu tarihin 482 (1089) olduğunu belirtmektedir. Ebû Ali es-Sadeffî onun en çok istifade ettiği hocasıdır. Kendisinden İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'* adlı eserini, *Şahîh-i Buḥârî* ve *Şahîh-i Müslim*'i, Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-şahîh*'inin büyük bir kısmını, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ini, İbn Şeybe ile Bezâr'ın *el-Müsned*'lerini, Dârekutnî'nin *es-Sünen* ve *el-İlel*'ini, İbn Kânî'nin *el-Mu'cemû's-şahâbe*'sini okudu. Ayrıca Ebü'l-Velîd İbn Rüşd ile Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de onun faydalandığı hocaları arasında yer alır. İbnü'd-Debbâğ'ın en tanınmış talebesi ise İbn Beşkûvâl'dir.

Mürsiye'de hatiplik, Dâniye'de (Denia) kadılık görevlerinde bulunan İbnü'd-Debbâğ hadis yazmaya önem veren, hadislerin senedlerini ve râvileri iyi bilen bir âlim olup İbn Beşkûvâl onu çeşitli hadis ilimlerinde döneminin önde gelen otoritesi olarak tanıtmış, Endülüslü hadis imamlarının

sonuncusu kabul edilmiştir. Mâlikî mezhebine mensup olan İbnü'd-Debbâğ'ın isabetli hükümler vermesi sebebiyle çevresinde daima aranan bir kişi olduğu belirtilmiştir. İbnü'd-Debbâğ Dâniye'de vefat etti ve Mürsiye'ye götürülerek orada defnedildi.

Eserleri. İbnü'd-Debbâğ'ın kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *Tabakâtü'l-huffâz min ehli'l-hadîs* (bazı sıralama hataları sebebiyle eleştirildiği söylenen eserin İbn Şihâbez-Zührî'den [ö. 124/742] Sileff'e [ö. 576/1180] kadar gelen hadisçilerin isimlerini ihtiva ettiği belirtilmektedir [İbn Abdülhâdî, IV, 87]; *Tabakâtü'l-muhaddisin ve'l-fukahâ'* adıyla kaydedilen eser de muhtemelen bu kitaptır [el-Kâmûsü'l-İslâmî, II, 345]); *Kitâbü'l-Gavâmiiz ve'l-mübhemât* (İbn Hayr, s. 219); *Mu'cemû şüyûhi'l-Kâdî eş-Şadeffî* (Ebû Ali es-Sadeffî'nin kendilerinden faydalandığı şeyhlerine dair bir mu'cemdir [İbnü'z-Zübeyr, VII, 208]); *Fehrese; İhtîşârü İzâhi'l-işkâl* (Abdülganî el-Ezdî'nin, hadis râvilerinin isimlerinde görülen problemlerle ilgili olarak kaleme aldığı *İzâhu'l-işkâl* in özetidir [a.g.e., VII, 208]); *Hediyetü'l-'ârifin*'de (II, 552) müellifin *Reşhatü'n-naşih mine'l-hadîsi's-şahîh* adlı bir eserinden bahsedilmekteyse de bu kitap Debbâğzâde Mehmed Efendi'nindir (*DİA*, IX, 63).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hayr, *Fehrese*, s. 219, 436; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1410/1989, III, 978-979; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1410/1989, II, 662; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, I, 264; İbnü'z-Zübeyr, *Şılatü's-Şıla* (nşr. E. Lévi-Provençal), Rabat 1937, VII, 207-209; İbn Abdülhâdî, *'Ülemâ'ü'l-hadîs*, IV, 86-88; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1310-1312; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XX, 220-221; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 541-550*, s. 263; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 470-471; *Hediyetü'l-'ârifin*, II, 552; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 345; Mehmet İpşirli, "Debbâğzâde Mehmed Efendi", *DİA*, IX, 63.

NURİ TOPALOĞLU

İBNÜ'D-DEHHÂN

(ابن الدهان)

Ebü Muhammed Nâsihuddîn
Saïd b. el-Mübârek b. Alî
b. Abdillâh en-Nahvî el-Bağdâdî
(ö. 569/1174)

Arap dili ve edebiyatı âlimi.

494'te (1101) Bağdat'ın Nehritâbık mahallesinde doğdu. Şair sahâbi Kâ'b b. Amr el-Ensârî'nin soyundandır. Bağdat'ta lügat, dil ve edebiyat dersleri aldıktan son-

ra İsfahan'a giderek bazı âlimlerden hadis dinledi ve kütüphanelerdeki birçok edebî eseri istinsah etti. Ardından Bağdat'a döndü ve bir süre daha burada kaldı. İleri yaşlarında Ebû Gâlib Ahmed b. Benna, Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. Muhammed b. Husayn ve bazı âlimlerden hadis dinledi. Kendisi de dil ve edebiyat dersleri verdi ve Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh fi'n-naḥv* adlı eserini okuttu.

İbnü'd-Dehân 544 (1149) yılında Musul üzerinden Dimaşk'a gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldı. Musul'a uğradığında Vezir Cemâleddîn-i İsfahânî ile görüştü. Vezirin kendisine yakınlığı göstermesi üzerine onun himayesine girdi. Vezir ondan ders vermesini ve kitap yazmasını isteyerek Dimaşk'a gitmesine engel oldu. Yirmi dört yıldan fazla kaldığı Musul'da zamanını ders verip eser yazarak geçirdi (Safedî, *Nektû'l-himyân*, s. 158). Hayatının sonlarına doğru kütüphanesini Musul'a naklettirirken Bağdat'ta meydana gelen sel baskınında kitaplarının çoğu telef oldu. Kendisine ulaşanlar ise kokmuş ve harap olmuştu. Eserleri bu durumda kurtarmak ve kötü kokuyu gidermek için tavsiye edilen ladin reçinesi buharını fazla miktarda kullanınca gözlerini kaybetti. Musul'da vefat etti. Hayatının son yıllarında dünyaya gelen tek oğlu Ebû Zeke-riyyâ Yahyâ b. Saîd de kendisi gibi edip ve şairdi.

Dil ve edebiyat alanında otorite sayılan Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî, İbnü's-Şecerî ve İbnü'l-Hasşâb gibi âlimlerle çağdaş olan İbnü'd-Dehân'ın ilmi yönden bunlardan üstün sayıldığı ve zamanının Sîbeveyhi'si olarak kabul edildiği belirtilmektedir (meselâ bk. Yâkût, XI, 220; İbn Hallikân, II, 383). Ünlü hattat Yâkût el-Mevsîlî ile hadis âlimi Mecdüddin İbnü'l-Esir el-Cezerî ondan dil ve edebiyat dersleri almıştır (Yâkût, XIX, 312; İbn Hallikân, VI, 119). Aynı zamanda şair olan İbnü'd-Dehân'ın bir divanının bulunduğu bahsedilmekte, bazı kıta ve beyitleri kaynaklarda yer almaktadır (*Kitâbü'l-Fuṣûl* [nşr. Nâciye Muhammed], neşreden giriş, s. 19-21).

Eserleri. 1. *el-Ezdâd fi'l-luḡa*. Arap dilindeki karşıt anlamlı kelimelere dair bu risâle Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn tarafından neşredilmiştir (*Nefâ'isü'l-maḥtû-tât* içerisinde, Necef 1371/1952, s. 1-21; Bağdad 1963, s. 85-108; ayrıca müstakil olarak Bağdad 1372/1953). 2. *Kitâbü'l-Fuṣûl fi'n-naḥv (fi'l-'Arabiyye)*. Esere Mecdüddin İbnü'l-Esir *el-Bed' fi 'İmi'l-'Arabiyye* adlı bir şerh yazmıştır (şerhin farklı bir ismi için bk. İbn Hallikân, IV, 141).

Nâciye Muhammed Abdürrâzık Ades, eseri *Kitâbü'l-Fuṣûl fi'l-'Arabiyye* adıyla yüksek lisans tezi olarak tahkik edip yayımlamış (Amman 1401/1981), kitap ayrıca Fâiz Fâris tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1409/1988). 3. *el-Fuṣûl fi'l-kavâfi*. Arap şiirinde kafiyeyle ilgili çeşitli meselelerin incelendiği bir risâle olup İbnü'd-Dehân'ın hayatı ve eserlerine dair bir mukaddime ve çeşitli notlarla birlikte Sâlih b. Hüseyin el-Âid tarafından yayımlanmıştır (*Mecelletü Câmî'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, XVI [Riyad 1417/1996], s. 193-270). 4. *el-Ğurre fi şerhi'l-Lum'a*. İbn Cinnî'nin nahve dair *el-Lumâ'nın* şerhi olan eserin bazı kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur (Kahire el-Hizânetü't-Teymûriyye, Nahiv, nr. 171; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1495; Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 949). 5. *Şerhu ebniyeti Sîbeveyhi*. Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında geçen morfolojik yapı ve kalıpların izahına dair olan eseri Hasan Şâzeli Ferhûd neşretmiştir (Riyad 1987). 6. *Kitâbü Şerhi'd-Dürûs fi'n-naḥv (Baṣṭü'n-nüfûs fi şerhi'd-Dürûs)*. Müellifin günümüze ulaşmayan eserinin şerhi olup İbrâhim Muhammed Ahmed el-İdkâvî tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1411/1991). 7. *ed-Dürûs fi 'ilmeyi'l-'arûz ve'l-kavâfi* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2031; Gotha, Landes Bibliothek, nr. 358/1). 8. *Şerhu'l-İzâh*. Ebû Ali el-Fârisî'ye ait eserin şerhi olup *eş-Şâmil* adıyla da anılır (İbnü'l-Kiftî, II, 50; Yâkût, XI, 221). 9. *el-Kaṣide fi 'avî-şi'l-i-râb*. İbn Habbâz el-Mevsîlî'nin bu kasideye yazdığı *el-Fe-rîde fi şerhi'l-Kaṣidetü'lletî enşe'ehâ Sa'îd İbnü'l-Mübârek (İbnü'd-Dehân en-Naḥvî) fi 'avî-şi'l-i-râb* adlı şerhi Abdurrahman b. Süleyman el-Useyman yayımlamıştır (Kahire 1410/1990). 10. *Bâbü'l-hicâ*. İmlâ esaslarına dair olan eseri Fâiz Fâris neşretmiştir (İrbid 1406/1986). 11. *el-Muḥtaşar fi'l-kavâfi* (yazma nüshası için bk. C. Zeydân, *Âdâb*, III, 41). 12. *er-Risâle-tü's-Sa'diyye fi'l-me'âhiẓi'l-Kindiyye mine'l-me'âni't-Tâ'iyye (el-Me'âhiẓü'l-Kindiyye)*. Mütenebbî'nin Ebû Temmâm ve Buhtûrî'nin şiirlerinden yaptığı intihale dair olan eser üzerine Ziyâeddin İbnü'l-Esir tarafından *el-İstidrâk* adıyla yazılan reddiyenin yazma nüshası Köprülü Kütüphanesi'ndedir (nr. 1204).

İbnü'd-Dehân'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *ed-Dürûs fi'n-naḥv*, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, *Tefsîrü'l-Fâtîha*, *Tefsîrü'l-İhlâş*, *İzâletü'l-mirâ' fi'l-ğayn ve'r-râ*, *Divânü resâ'il*, *Zehrü'r-riyâz*, *Kitâbü'r-Riyâza*, *Şerhu bey-*

tin li-Şâlih b. Ruzzik, *el-Ğunyetü fi'd-Dâd ve'z-zâ*, *Kitâb fi'l-kunâ*, *Kitâbü'l-Kânûn fi'l-luḡa*, *el-Ma'kûd fi'l-maḥşûr ve'l-memduḍ*, *en-Nuket ve'l-işârât 'alâ elsineti'l-hayvânât*, *Takvîmü'n-nazar*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'd-Dehân, *Kitâbü'l-Fuṣûl fi'l-'Arabiyye* (nşr. Nâciye Muhammed Abdürrâzık Ades), Amman 1401/1981, neşreden giriş, s. 1-44; a.e. (nşr. Fâiz Fâris), Beyrut 1409/1988, neşreden giriş, s. 13-31; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruwât*, II, 47-51; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XI, 219-223; XIX, 312; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 382-385; IV, 141; VI, 119; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XX, 581-582; Safedî, *Nektû'l-himyân* (nşr. Ahmed Zekî Bek), Kahire 1329/1911, s. 158-159; a.mlf., *el-Vâfi*, XV, 250 vd.; Delcî, *el-Felâke ve'l-meṣlû-kûn*, Kahire 1322, s. 126-127; Süyûtî, *Buḡyetü'l-uu'ât*, I, 587; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfesssî-rîn*, I, 190-191; *Keşşü'z-zunûn*, I, 72, 116, 212, 438, 752, 872; II, 960, 1156, 1212, 1265, 1438, 1563, 1630, 1977; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum 1391, IV, 54-56; Brockelmann, *GAL*, I, 281; *Suppl.*, I, 494; Fuâd Seyyid, *Fihrisü'l-maḥtû-tâtü'l-muşavvere*, Kahire 1954, I, 386, 389, 392, 393, 401; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 41; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 348-349; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihrisü maḥtû-tâtü Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, II, 166-167; a.mlf., *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 348; M. Sadi Çöğenli - Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 1995, s. 166-167; Sâlih b. Hüseyin el-Âid, "el-Fuṣûl fi'l-kavâfi", *Mecelletü Câmî'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, sy. 16, Riyad 1417/1996, s. 193-270.

SÜLEYMAN TULÜCÜ

İBNÜ'D-DELÂİ

(ابن الدلاي)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer
b. Enes b. Dilhâs el-Uzrî ed-Delâî
(ö. 478/1085)

Hadis hâfızı ve coğrafyacı.

4 Zilkade 393'te (4 Eylül 1003) Endülüste Meriye (Almeria) yakınlarındaki Delâye (Dalias) köyünde doğdu. Fetihten sonra İber yarımadasına göç eden Yemenli Arap kabilelerinden Uzre'ye mensuptur. Babasının dedesine nisbetle İbn Dilhâs olarak da anılmaktadır. 407'de (1016-17) anne ve babasıyla birlikte Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı ve ertesi yılın ramazan ayında oraya ulaştı. Mekke'de sekiz yıl kalarak Ebû Zer el-Herevî'den Buhârî'nin ve Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Bündâr er-Râzî'den Müslim'in *el-Câmî'u's-şâ-hih*'lerini dinledi. Ebû'l-Kâsım Mühelleb b. Ebû Süfre'den, ayrıca bir kısmı Mekke'li, diğerleri hac için gelen pek çok âlimden hadis ve fıkıh dersleri aldı. 416'da (1025) Endülüste dönen İbnü'd-Delâî, Meriye Camii'nde ders vermeye başladı. Ara-